

Bevezetések és kísérletek recenziója II.

5. *Bevezetés. Az „igen“-ről.* A még-nem-kifejtett teória is tartalmazza azokat az értékpremisszákat, amelyek nélkül elképzelhetetlen mindenfajta társadalmi (*társadalomról, társadalomról* = társak [szerves] sokadalmáról szóló) gondolkodás. Molnár Gusztáv premisszái *elvileg* nem különböznek a haladó társadalomelméletek ismert értékpreferenciáitól. Ő maga menekül ugyan a jövőre vonatkozó proféciáktól, utópiáktól (ezek jobbára valamilyen átfogó történelmi séma konklúziói, amelyeket elméletileg megalapozni ugyan nem lehet, de hittel annál inkább, no de hát az érték és a hit mégiscsak összetartozik valamiképp), de teljesen megszábadulni tőlük ő sem tud. Ezt a kijelentést alátámasztjuk egy idézettel, amelyből — sok egyéb mellett — kiderül szerzőnk viszolygásokkal körülkerített, rejtett, de saját különbejáratú utópiája is. Ezt írja: „Ha a közvetítettség léte a tudat, s ennek mint létnek a közvetlen létezése a hatalom, úgy a közvetítettség közvetített létezése felszámolja a jelentéshatalmi, hierarchikus (vagyis egyneműségei belüli) megosztottságot, mert megosztott (plurális, »többesszámú«) maga a létezés, amelyben az emberek többé nem saját társadalmiságukhoz viszonyulnak, vagyis nem közvetlen (szabadsággal nem rendelkező) társadalmi lények, hanem választhatják a másik embert s ezzel együtt magát a társadalmiságot is. Túlságosan elhamarkodottan és felületesen ítélnék meg saját lehetőségeinket, ha ezt az alternatívát túlvilágivá »radikalizálnánk«, ha megfélemlenénk arról, hogy a megosztott jelentéshatalmi viszonyok összessége mint valóságos (»többesszámú«) társadalmi gyakorlat ennek a világnak a gyakorlata (mint ahogy az volt a spontánul működő szimbolikus gyakorlat is). A tudat társadalmi közvetítettségének a magáértvalóvá válásával, tudatosulásával, az együtt-működés tudatosulásával szemben a transzcendentális, a feltétlen lételenség társadalmi öntudatvesztés, s mint ennek az öntudatvesztésnek a gyakorlata: misztika. A világban csak akkor van szabadság, ha vannak benne szabad emberek. Aki a világból kilép (mondván, hogy nincs benne szabadság), csak azt ismeri el, hogy már nem is akarja a szabadságot.“ (135—136.)

Tisztában vagyok azzal, hogy a „rejtett“ utópia nem megy tudományos kifejezés számba, sőt, ideológiai szempontból is elég borzalmas; ennek ellenére használok. Rejtett utópiának nevezem azokat a kijelentéseket, amelyeknek tárgya a társadalmi aktualitás, s amely olyan típusú mondatok halmaza, amelyeknek alanya egyszerű ellentéte a pozitívan leírható alanyoknak. Pozitívan leírható az az alany, amely kielégítően jellemezhető a tapasztalatból származó és a tapasztalattal ellenőrizhető állítmányokkal. Rejtetten utópikus kijelentéseknek tekinthetők tehát azok a mondatok (persze, ismétlem, a társadalmi aktualitásra vonatkozó kijelentésekről beszélek), amelyeknek tulajdonképpen *nincs alanyuk*, mert a mondatnani alanyra nem vonatkoztathatók ellenőrizhető állítmányok, vagyis az ún. alany egyetlen állítmánya az, hogy egy pozitív tartalmú alany ellentéte, jelentése egy másik alanytól származik. Lehet, hogy mindez túlságosan bonyolultnak (és ellenőrizhetetlennek?) tűnik, de vegyük csak a fenti Molnár-idézet két utolsó mondatát, s akkor talán világosabb lesz mindaz, amit jobb híján rejtett utópiának neveztünk. Ha: 1. az ember társadalmiságát intézmények képviselik; 2. ha, amint Lenin ezt bebizonyította, az intézményi rendszer egyúttal hatalmi rendszer, akkor 3. a szabadságra vonatkozó minden kijelentés (vagyis minden olyan mondat, amelynek alanya a szabadság) nem egyéb, mint a hatalmi-intézményi rendszer által képviselt társadalmiság, az egyéntől elszakadt szféra elnevezésének egyszerű megfordítása a képzeletben (vágyaknak, óhajoknak megfelelő megfordítás ez) és alanyként való felhasználása egy tárgy nélküli mondatban. 4. Az eljárás — a „rejtett utópia“ előállítás — még egy nyelvi sakkhúzást követel: a mondatba be kell vinni még egy alanyt, amelynek az előbbiektől ellenére a mondat tárgyát kell képviselnie (lásd az idézetben a „világ“ kifejezést), vagyis a mondat alanyát maga alá ren-

delnie, hogy az a bizonyos alany tartalmashoz tünjék. Vagy, bonyolultabban: a szabadság alanyát alá kell rendelni a világnak, mert akkor a szabadság mintegy állítmány szerepet tölthet be a világ-alany mellett. Ha egy ideológiai jellegű kijelentésnek két alanya van, akkor a mondatnak nincs tárgya, akkor a két alany kölcsönösen kívánja igazolni magát, mert az állítmányok erre alkalmatlanok (mert a tapasztalatnak mondana ellent határozott állítmányoknak egy alanyra való vonatkoztatása). A rejtettség elrejtésének mechanizmusa ez: Molnár hiába akar szabadulni ettől, nem sikerül neki: premisszái még nem találták meg kifejezhetőségük formáit, ezért elrejtőznek a kétalanyúság nyelvi kódében, és még csak keresik az állítmányokat, a pontos rámutatás lehetőségeit.

Az „igen“ tehát nem jelenhet meg közvetlenül, de annál kíméletlenebbül mutatkozik meg a „nem“-ben. Szerzőnk rendkívül fontos elméleti kérdésekben fogalmazza meg fenntartásait, kimutatva a pozitívnak tekintett kijelentések (elméleti babonák, prekonceptiók, konstrukcióbeli következetlenségek) alap nélküli voltát. Ha most példákat kell adnunk Molnár Gusztáv gondolkodói erényeire (vagyis az alapnélküliség kimutatásában való következetességre), akkor a recenzius nagyon kellemetlen helyzetbe kerül: szerző ugyan nem is olyan nagyon többek között éppen az ő tanulmányain kísérletezi ki módszerét, s éppen az ő tanulmányaira mondott nem-ekből olvasható ki — persze közvetett módon — a szerző lehetséges (még nem megfogalmazott) igen-jeinek néhány fontos vonása.

A recenzius véleményével (írásaival) kapcsolatos megállapítások mellett elméleti elutasítás tárgyává válik Fehér Ferenc *Az antinómiák költője. Dosztojevszkij és az individuum válsága* című munkájának (Budapest, 1972) néhány alapvető tézise is. Álláspontomat tisztázandó, előzetesen szükség van arra, hogy ezzel az elméleti-ideológiai vitával kapcsolatos attitűdömet lehetőleg minden tisztátalanságtól mentesen kíséreljem meg előadni. Noha viszonylag nagyon kis esélyem van arra, hogy bárki is elhiggye, mégis megkockáztatom: igyekszem teljesen objektív módon kezelni a vita érveit, legyenek ezek a saját érveim, vagy Molnár Gusztávéi. Az objektivitásra való törekvés persze nem azt jelenti, hogy az ellenérvek láttán oda vagyok az örömtől; erről szó nincs. De hát lássuk, miről van szó.

Az *elmélet küszöbén* kimondott céljai közé tartozik, hogy a Lukács György kidolgozta totalitásfogalom mindenféle alkalmazását társadalmi szempontból spekulatív konstrukciónak (ideológiaiilag nem explicitált premisszaként történő alkalmazásnak), esztétikai szempontból pedig az esztétikumot megsemmisítő általánosításnak mutassa be. A lukácsi indíttatású, de Lukácsot gyakran meghaladó, sőt Lukács intencióival ellentétes mozgású „társadalmi ontológia“ kulcsfogalmával szemben Molnár Gusztáv az emberi lényeg és az egzisztencia megkülönböztetésével kíván fogalmilag indokolt cáfolatot kidolgozni. Ennek a szembenállásnak (amely nem tévesztendő össze a lét-lényeg díszítésként épülő egzisztencialista totalitás-semmitéssel, hiszen itt a lét — az adottság — önmagában értéktelen, míg Molnár egzisztenciája önmagában is érték) története van: szerzőnk majd minden írásában (talán a Pascal-esszéét kivéve) tovább lép, újabb érveket keres, s talán nem túlzás azt állítani, hogy igényei éppen ezekben az ellenérvekben a legpregnansabbak.

A Kafka-esszé (*Tűzmadár. Stílus és totalitás Kafka művészetében*) egy tagadással indul ki: „Nincs emberi természet — az ember szabadságra született, arra, hogy megvalósítsa magát“; ezután állítás következik: „Az embernek csak egzisztenciája van, és nincs emberi lényeg.“ (12.) Ebből következik, hogy Kafka (Molnár) embere az én viszonya a világhoz, hogy az én más én-ekkel csak egzisztencialisan azonos viszonyban van, de az azonos helyzetben lévők közötti szerves kapcsolatok lehetősége fel sem vetődik számára. A világ egészével (a totalitással) szembeni magatartás így elsősorban esztétikai (és erkölcsi), de semmiképp sem ontológiai. Így azután Nárccisszus az praxisról nem vehet tudomást: a stílusban találja meg otthonát, a gesztusban a hazavezető eszközt. Molnár így fogalmaz: „A fogalmi értelmezés a mű jelentésének megfogalmazása, vagyis a mű létének a szentesítése. De lehetséges-e ez a megfogalmazás, ha egyszer a műalkotás sajátossága éppen az, hogy a totalitás vonatkozik ugyan, de úgy, hogy azt nem szentesíti, hanem a látványban rögzíti, láttatja — vagyis kérdésessé teszi, megakadályozza abban, hogy jelentés legyen. Meg lehet-e fogalmazni a jelentés felfüggesztésének jelentését? Ha igen, akkor a műalkotás, pontosabban a műalkotás sajátossága, a stílus létdimenzió, emberi létdimenzió, a mi létformánk, ösztönzés, ami a *contrario* a totalitás látványból kiolvasható, de nemcsak az, nemcsak imperatívusz, hanem beteljesülés is, megvalósulás, élő ellenpéldája minden olyan kísérletnek, hogy a totalitást a mi nevünkben, az ember nevében szentesítsék.“ (19.)

Az esztétikai magatartás primér fokán Molnár gyorsan túllép (egyébként szinte valamennyi írásában képes továbblépni, a recenzius éppen ezt a szívós továbblétezt-továbbgondolást értékeli benne leginkább), és az esztétikai maga-

tartás — közösségi „fegyelem“ problémáját veti fel úgy, hogy antinómikus viszonyt feltételez az egyéniség és a közösség között (*Előszó a kritika kritikájához*). Példá-nyaga — jellemző és találó módon — az antik tragédia: ha a görög polisban megvalósul az egyed és az általános (az egyén és a közösség) teljes egysége, ha tehát itt organikus közösségről beszélhetünk (amelybe nemcsak beleszületnek az emberek, de szabadon választják is), akkor hogyan lehetséges a tragédia? Milyen egyéniség az, aki lemond a közösségi kánon megsértéséről, s éppen azzal válik „valakivé“, hogy lemond saját lehetőségeiről, szabadságáról? „Élni csak a hatalom árnyékában, érvelni csak a kánon nyelvén lehet: ez az »organikus közösség«, a »szükségképpeniség« erkölcsé“ — írja Molnár (42.), majd Fehér Ferenc szemére veti (említett kötetének kapcsán), hogy „organikus közösség és egyértelmű erkölcsiség — ennyit lát Fehér a görögöknél: és nem látja az antinómiát, mert nem látja meg az esztétikumot. Csak a »beszélő« közösséget látja, és nem a »hallgató« esztétikumot, csak a létet és nem a semmit“ (uo.).

Molnár álláspontja a Kafka-írásokhoz képest abban módosult, hogy itt már nem az egzisztencia a központi fogalom, hanem az ontológia, illetve annak elvi „antinómikussága“, az a tény ugyanis, hogy még az organikusnak nevezett közös-ségekben is tragédiába fúl az egyén—közösség viszony konvencióinak megsértése, az egyén szabadságának olyan megvalósítása, amely sérti a közösség kánonjait. „Az egyikű ontológiában — folytatja bírálatát — az antinómia mozzanat, mind-ent felold és megold az idő“ (43.), majd azt állítja, hogy az organikus (antik) közösségre csak azért van szüksége Fehérnek, mert másképp nem tudná előállítani „az ember nembeleségének“ mozgásában a harmadik mozzanatot, azt a kort, amely-ben megkezdődik „az emberiség igazi világtörténelme“. Nem kívánjuk a kérdést bonyolítani, noha a teljes leegyszerűsítés veszélye fenyeget, amikor azt állítjuk, hogy Molnár más síkra helyezi, félreérti a közösség—egyéni problémáját: a közösség ugyanis az az alakzat (a szervezetség ama formája), amely lehetővé teszi az emberi nem fennmaradását; minden bizonnyal primitív megállapítás, de mégis tudni kell, hogy mielőtt „szabadságra született“ volna, az ember előbb életre született (egyszerűen, mint az állatok: világra jött), és életét (fennmaradását) csak közösségben volt képes biztosítani, tehát közösségre született, s ez a tény minden antinómia előtt van. Ezért lehet a közösség történelmi alakulását elsőd-legesnek tekinteni az egyén önmegvalósításához képest. Igaz az is, hogy a társad-alom is entrópikus, hogy a rendezettséggel növekszik a rendezetlenség foka, tehát a társadalmat mint lehetőségek elvesztését is jellemezni lehet, de ez nem változtat a közösségi-rendezett viszonyok alapvető voltán; lehet sopánkodni azon, hogy a kánonok *valóban* a hatalom által biztosított átlagmozgásnak kedveznek, azon, hogy az egyéniség önmegvalósításának (szabadság-realizációjának) korlátokat állít a közösség, de ez mit sem változtat az értelmiségi illúziókat dédelgető emberek számára oly furcsa tényen, azon ugyanis, hogy az emberek (adott kor legmaga-sabb színvonalán) akarnak élni, s csak akkor jut eszükbe „egyéniégük“ (a — főleg humán — értelmiséget kivéve, hiszen ez a kategória az adott kor lehetőségeinek — illetve problematikusságának — kifejezésében találja meg létalapjait), ha bizto-sítani tudták „triviális“ szükségleteiket. Lehet elméletileg támadni a jövővel kap-csolatos konstrukciók gyakran valóban furcsa logikáját, de értelmetlen volna ta-gadni, hogy valóban léteztek organikus közösségek, s a kapitalizmus valóban illuzórikussá tette a közösségeket.

A közösségekkel kapcsolatos (szerintem kiválólag esztétikai) álláspontját szer-zőnk már a kötet következő írásában (*Levél Bretter Györgyhöz*) meghaladja: a problémák itt már (társadalom)ontológiaiak, sőt annyira szigorúan azok, hogy Molnár szinte elfelejti előző írásainak vívmányait, mindeneelőtt az organikus közösség — szabadság viszonyának rendkívül újszerű megvilágítását. A „realizmus“ talaján állva most már az „örök egzisztenciális problémák“ fel sem merülnek, viszont, éppen ezért, annál inkább kiderül Molnárnak a társadalmi struktúrával kapcsolatos álláspontja. Így ír: „En sajnos ugyanezért nem érthetek egyet azzal sem, amit az elidegenedést leromboló dialektika radikalitásáról mondasz. Konkrétan azért nem, mert az elidegenedés fogalmát elméleti szempontból teljesen hasz-nálhatatlannak tartom, mivel az az emberi lényeg fogalmának »negatívja«. (Ami nem azt jelenti, hogy egy csomó olyan konkrét jelenséget, amit ezzel a fogalom-mal kapcsolatosan emlegetnek, ne tartanék fontosnak.) Továbbá, mert »a) az intézmények; b) az osztályok (rétegek); [...] és e) a munkamegosztás rendszerét« *objektíve lerombolhatatlannak* tartom. Hangsúlyozni szeretném: nem arra gondo-lok, hogy egy adott társadalmi organizáció globális szerkezete, amely (alulról fel-felé haladva) a munkamegosztás rendszerét, az osztályszerkezetet és az intézmé-nyek hierarchiáját »tartalmazza«, örök és megváltoztathatatlan. Minden azon dől el, hogy azt a globális szerkezetet (vagy ezen belül pl. az intézmények hierarchiáját)

valamiféle igazi lét *negatívjának*, vagy pedig mindenfajta tartalmi-szubsztanciális előfeltevéstől független *pozitív* létezésnek tekintjük, amelynek változó és változtathatatlan jellege csak az adott társadalmi organizáció létstruktúráján belül gondolható el. Szerintem tekintettel kell lennünk erre, mielőtt az egészet porrá zúznánk. Ez az eredeti feloldhatatlan antinómia." (83—84.)

Ebben az írásban különös élességgel fogalmazza meg az ún. humánontológia fogalomrendszerével kapcsolatos álláspontját, s ha eltekintek attól a túlzástól, hogy a nembeliséget, elidegenedést, történelmet „mitikus fogalmaknak” minősíti, akkor is fontosnak tartom azt a részletes elemzést, amellyel kimutatja, hogy az újabb filozófiai folklórban nagy szerepet játszó „etikai és morális kérdésfeltevésnek” nincs megismerő szerepe, hogy ez szintiszta öngigazolása a teoretikus tehetetlenségnek egy olyan korban, amely önmagában is antiteoretikus. De hát hogyan is állunk a teóriával és a (társadalom)filozófiával?

A kérdés számomra is élesen vetődik fel: egy erkölcsileg megalapozott társadalomfilozófia vagy teória a társadalomról; avagy: ideológia vagy elmélet. Az ideológia mellett döntöttem, de nincs semmiféle fenntartásom sem azokkal szemben, akik a teória művelésében találják meg a társadalommal kapcsolatos ítéletek alapjait. Az ideológia melletti döntésem forrása az a meggyőződés, hogy a kritika ma legalább olyan fontos — az emberek életében a mindennapi élet kiegészítése, a mindennapi élet betájolásának eszköze —, mint a társadalomteória; távlatilag nyilván a teória az, ami újabb ideológiai magatartás kiindulópontja lehet. Nem ismerek olyan társadalomelméletet, amely ne ment volna át ideológiába, és nem ismerek olyan (hatékony) ideológiát, amely ne vált volna az elmélet premisszájává. Számomra a praxis ideológiailag orientált cselekvés, s ha a praxis (a mindenkor specifikus praxis) elméleti elemzés tárgyává válik, akkor sem tudok elképzelni olyan praxist, amely ne volna ideológikus. Az elmélet csak azt teheti, hogy ezt a tényt tudomásul véve elemzi a gazdasági-ideológiai struktúrát; nincs olyan (társadalom)elmélet, amely megkerülhetné a gazdasági determinációknak és az emberi *törekvéseknek* (értékorientációk által való meghatározottságnak) a praxisban mindig jelen lévő egységét. Válasszuk el tehát a teóriát és a filozófiát, de ne legyeknek illúzióink: az összefüggések a praxisban újratermelődnek, s ezt akkor is észre kell venni, ha az elmélet kategóriáit szigorúan, „értékmentes” formában sikerül kidolgozni.

Molnár Gusztávnak tehát vannak preferenciái, de ezekről keveset beszél, ami nem is csoda, hiszen építkezni akar, s az építményben az elődök inkább a malter szerepét játsszák, mintsem a tartóoszlopét. Ez nem baj, sőt az sem, hogy preferenciáit egyelőre kevéssé explicitálja. Preferenciáit nyilván a társadalom anyagi és szellemi életét egységes kultúráként felfogó szerzők fejezik ki leginkább, akkor is, ha ezek a szerzők írók, akkor is, ha a történelem tudósa.

Egyelőre így állunk: adva van egy fiatal szerző, aki új irányba kíván elindulni, s aki tudja is azt, hogy mit akar. Rendkívül fontos mindannyiunk számára, hogy céljait valóra váltsa: reményünk valóban az elmélet. Ideológusaink már vannak, s ha most ő — és néhányan mások is — az ideológiát elméleti vizsgálat tárgyává teszik, akkor új perspektíváról beszélhetünk: ismertté válhat végre az, amit tudunk, amit érzünk, az, ami mindennapi életünkben a legfontosabb számunkra.

6. *Bevezetés.* Arról, hogy milyen viszonyban vannak Molnár Gusztáv törekvései generációjának törekvéseivel. Ne kezdjük nevek felsorolásával, hiszen ez keveset mondana, mert a teóriát is olvasó nagyközönség nehezen tájékozódhat az elszórt közleményekből, márpedig e generáció tagjai főleg ilyesmikből ismerhetők meg. De akadály ebben folyóirataink egy részének ama nemes törekvése is, hogy az ötven év alatti szerzők java részét fiatalnak tekintve, recenziók írására hajlandók csak felhasználni energiáikat. Mondhatnók: betöltik ugyan a párt-sajtónak Lenin által megfogalmazott funkcióit (kollektív agitátorok, kollektív propagandisták és kollektív szervezők), de — sajnos — egy pluszfeladatot is vállalnak: a kollektív elhallgatást. Persze ennek ellenére is „el lehet helyezni” a fiatal szerzőket, de törekvéseik helyett a már viszonylag kidolgozottabb nézeteket képviselő *szerzőkhöz* való viszony lesz az elhelyezés kritériuma, sőt, ami még érdekesebb, a meglévő intézményrendszer befogadóképességének bizonyítékává válnak a közölt írások (ritkán tanulmányok, néha esszék, jobbára recenziók, vagy éppen — montírozva! — a nemzedéki nyilatkozatok vagy sóhajok).

Hogy mennyire ilyen az elhelyezések *típusa*, azt igazolja Gáll Ernőnek a *Korunk* 1976. 12. számában megjelent írásának (*Nélkülözhetetlen elmélet*) sorsa is. Ez az írás intencióiban tiszta, állásfoglalásaiban rugalmas, sőt szerzőjének önkritikája sem hiányzik belőle, és mégis részint visszautasítják azok, akikről annyi jóindulattal beszél. A visszautasítás oka (az most közömbös, hogy a visszautasítás

érvei milyenek, hiszen lényegi elutasításról van szó) az írás típusa: Gáll Ernő férfitá avatja a fiatal szerzőket, vagyis befogadja őket, felnőtt tagoknak minősíti az írástudókat, életkoruktól függetlenül, de nincs tekintettel a sokféleségben a reális különbségekre. Gáll Ernő nem elég „rossz” ahhoz, hogy jó lehessen. Kezdődik mindez azzal, hogy a hatvanas években kibontakozó, „az alkotó marxizmus szellemétől gerjesztett kutatást” mindenki számára közös kiindulópontnak tekinti, holott ifjú szerzőink akkor még jobbára 10-12 évesek voltak, s elméleti gerjedelmek a lehetőségek szférájába tartoztak, rövidnadrágban koptatván az iskolapadot. Gáll Ernő a *Szövegek és körülmények* (Bukarest, 1974) című kötetben kollektíven jelentkező fiatalokkal kapcsolatban előzményként említi meg a *Látóhatár* című antológiában (Kolozsvár, 1973) szintén kollektíven jelentkező ideológusok csoportját (és noha a válogatás ebből „nem szűrte ki teljesen a régi megközelítésekre emlékeztető dolgozatokat, a kötet egésze azonban [nemzedékek együttműködését is példázva] kétségtelenül a jó irányú változás felé mutat”), s nem veszi észre azt, hogy két alapvetően különböző dologról van szó: a *Látóhatár* szerzői túlnyomó többségükben görcsös antidogmatizmusban szenvednek, a *Szövegek*... szerzői viszont már nem tartják ellenfélnek a dogmatizmust.

Itt dől el a dolog: van egy generáció — a mai 40–60 éveseké —, amely a dogmatizmust átélté, és sokan közülük gyakorolták is; ez a generáció saját régebbi nézetei ellen viaskodik, és igyekszik jóvá tenni ideológiai tévedéseit, hibáit. A generáció kulcsszavai közé tartozik, természetesen, az „eszmény”, a „fejtlődés”, az „alkotó gondolkodás”, vagyis a dogmatizmussal való szembenállás meghatározta kifejezések. A *Szövegek*... szerzői ezeket a kulcsszavakat most már elméleti vizsgálódás tárgyává teszik: az, ami érv az egyik számára, a másikat elméleti szempontból érdekli, vagyis abból a szempontból, hogy miért beszélnek ilyen szavakban az ideológusok. A dogmatizmus tehát csak az antidogmatizmus nyelvét meghatározó tényezőként jöhet számításba, s az igazi kérdés az, hogy milyen körülmények hozták létre a dogmatizmust, illetve azt a sajátos „ellen”-nyelvet, amelyen az előttük járók beszélnek. A főkérdés tehát az, ami meghatározó, az, ami az óhajokat is bizonyos formákba kényszeríti, az, ami az eszmények kialakulásának éppen ezt a módját hozta létre, illetve az, ami a társadalom nevében szóló intézmények létét és funkcióját éppen olyanná teszi, amilyenek ezek a valóságban, amilyenek a tapasztalat számára. De a tapasztalat is determinált: a kérdésük az, hogy miképp, miáltal és hogyan determinált a tapasztalat, illetve milyen az a praxis, amely éppen az ilyen formákban determinált intézmények irányításával és egyéni tapasztalat ismét determinált viszonyában válik a belsőt objektíváló cselekvéssé. A cselekvés mint a mindennapi életet termelő aktivitás a viszonyok és a viszonyokról alkotott elképzelések kettősségét hordozza, illetve a kettősségnek megfelelő moralitást testesít meg: ez a generáció már tudja, hogy a marxizmus jóidőben (lásd Marx *Párizsi kéziratjai*) figyelmeztetett arra, hogy a mindennapi életben a társadalmi és a magánszféra kölcsönviszonya történelmileg determinált formában termelődik újra, tehát a kettősség egységének monolitikusságára vonatkozó képzetek vulgarizáló elképzelések voltak.

Mindenképpen: az újabb generáció a struktúrából indul ki, és nem a struktúráról alkotott tudatból; a tapasztalatok vizsgálatát fontosabbnak tartja, mint a tapasztalatokról alkotott illúziókat. Legfeljebb a jószándékot honorálhatja tehát, az előző nemzedék rugalmasságát méltathatja, de elméleti álláspontja nem kapcsolódhat ahhoz az ideológiához, amely taktikai szempontokat érvényesített az elméletben is. Ebből származik a fiatalok egy részének elméleti képtelensége. Ezt eddig főként három kötet képviseli: Tamás Gáspár Miklós *A teória esélyei*, Molnár Gusztáv *Az elmélet küszöbén* című munkája és az említett antológia, a *Szövegek és körülmények*. Az elmélet nem véletlenül szerepel tehát e munkák címében. A két egyéni kötet közül az előbbi, amelyet az elméleti tabuk és ideológiai konvenciók kíméletlen leleplezésére irányuló törekvés jellemez, a befogadó szándékát most megfogalmazó generáció teljes (írásbeli) hallgatása fogadta, az utóbbi, amely az elméletet a struktúrák vizsgálatának szükségességéként fogja fel, úgy látszik, elkerüli ezt a sorsot.

(És itt szeretnék megemlíteni egy számomra fontos, de lehet, nem közérdekű ténnyt. Gáll Ernő így ír idézett tanulmányában: „A radikális bíráló sem feltétlenül a minden összefüggéséből kiszigetelt, minden szerzői szándéktól, mögöttes vagy implikálható jelentéstől kirelhetetlenül elvonatkoztatott szöveg boncolgatásával azonos.” Lehet, hogy így van — számomra most a mondatnak a magatartásra vonatkozó megállapításai fontosak —, de én nem hiszem. Gáll Ernő persze „elkapott” engem, amikor a *Szövegek és körülmények*hez írt bevezetőm egyik mondatát idézi [„A kritikai magatartás kialakításának görcsös hajszolása” jellemzi a kötet-

ben publikált tanulmányokat], majd erre a megjegyzésre — amelynek születését [Gáll Ernő ne tudná szerkesztői gyakorlatából?] sokkal inkább a körülmények magyarázzák, mintsem a szövegek — egy egész elméletet épít. De leírtam ezt a mondatot. Nem írtam le viszont azt, amit ehhez a jelzőhöz a magatartásra vonatkozó általánosításként fűz Gáll Ernő: „A görcsös igyekezet mint gerjedelem ugyanis nem mindig a legjobb tanácsadó”. Így van, de mi köze ennek az elméleti állásfoglaláshoz, s ha már a szándékokról beszélt, miért nem tulajdonít az én mondatomnak is bizonyos szándékokat, „mögöttes vagy implikálható” jelentést, miért „összefüggésből kiszigetelten” idéz?)

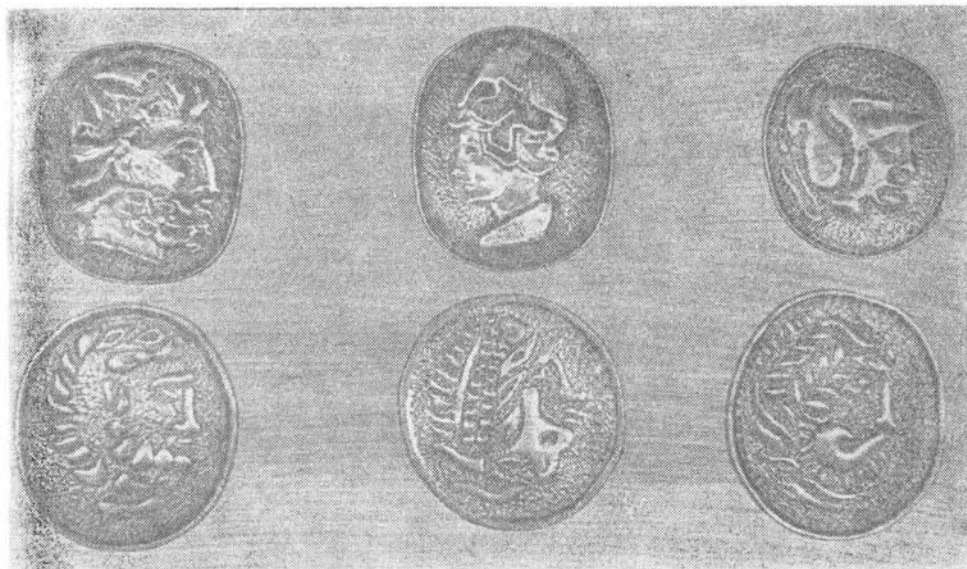
De mindennek nincs különösebb jelentősége; a balladai homályról kell beszélni, arról, hogy egy egész generáció a szándékokban, implikációkban, a tárgyból egyáltalán nem következő ideológiai jelentésekben, áttételekben gondolkodik. E gondolkodásnak nincs meghatározott tárgya, csak célja van: a cél meghatározza azután az önkényes premisszaválasztást és a célt megvalósító logikát is. Nem kívánok jómagam sem kivételnek látszani, noha szeretnék — legalábbis egyik — kivétel lenni. Saját írásaim egy részét pontosan az jellemzi, amit az előbb elmondtam: a balladai homály. De én ezt már tudom, és ha most Molnár Gusztávval vitatkozom, az éppen azt jelenti, hogy nem csak én vagyok gyakran következtetlen, hanem szerintem ő is. Vitám tehát nem védekezés — amiben igazam van, azt be kell látnom —, hanem támadás, érvek megfogalmazása a következetesség érdekében.

Gáll Ernő idézett írásának *A teória vonzásában* című alfejezete a teljes félreértés példája; viszont éppen ez nem annyira Gáll Ernő személyes félreértése, mint inkább jelenkori kultúránk sajátos struktúrájának következménye. Most erről néhány szót. A nemzetiségi kultúrát antinómikus oldalak egymásmelletti-ségének, s ami furcsa, egyúttal az antinómikus mozzanatok küzdelmének tudják azok, akik humán területen (irodalomban, publicisztikában, társadalomtudományban) a kultúrpolitika egyes tételeit elemzik. Mivel egyesek hivatásuknak tekintik a kultúra ideológiai státusának megfogalmazását, s mivel minden totalizálás intézményt kíván, egyesek intézményként viselkedve saját ideológiájukat mint az üdvözítő ideológiát állítják szembe mindazzal, amit rossznak, helytelennek minősítenek. Így jönnek létre az egymást kizáró, de létezésükben egymást befolyásolni nem tudó elemek, az antinómiák. Létük nem reális ugyan, de amennyiben az ideológia mint a lét egyik eleme maga is jelen van a termelőeszközök között (ezúttal a kultúrát termelő eszközökről van szó), az antinómiák a realitás minden külsőségével rendelkeznek. Az önmagukat intézményesítő kultúrideológusok berzenkedései, árnyékbebeszélései is igazolják az előbbieket: a kiküszöbölés, kiiktatás, a leleplezés eszközeivel azt a látszatot keltik, mintha realitásokról beszélnének, s valóban arról is beszélnek, amikor egzisztenciát biztosítanak ideológiájuknak. Gáll Ernő félreértésének lényege az, hogy az antinómiákkal szemben megfogalmazza az összeegyeztetés intencióit, és közben átfogalmazza őket; úgy tesz, mintha a nemzetiségi kultúrát antinómikussá változtató ideológusok véleménye tulajdonképpen más lenne, mint ami, mintha az antinómiák racionálisan lefordíthatók volnának az egyszerű különbségek egységére. Ami az egyik fél számára az antinómikusan összeegyeztethetetlen honiság—nem-honiság, az Gáll Ernőnél a „kisszerű helyi problémákban való elmerülés”, másrészt „a parttalan általánosságban történő felszívódás” veszélye. Nyilván átfogalmazásról van szó; jószándékú kiállásról ugyan, de semmiképp sem tisztázásról. Az antinómiák gyártói kizárnak, Gáll Ernő beemel, összeegyeztet. Amikor alulírott ezt írja: „a lét partikularitásának mély átélését lehetővé tevő társadalmi helyzet”, másrészt „az egyetemesség tudata”, akkor Gáll Ernő a veszélyekről beszél, mintha a veszélyek tudata az igazság aklába terelhetné a gondolkodót.

Már Marx világosan fogalmazott: az emberiség (túlnyomó többsége) kisebbségi helyzetbe kerül, s a kisebbségi helyzet ott tudatosulhat leginkább, ahol ez közvetlen egzisztenciális problémaként van jelen az emberek életében, akik tudják, hogy a gondolkodás egyetemes tartalmú, hogy ennek eszközei is mindenütt azonosak, akik tapasztalják a civilizációt egyetemessé változtató tendenciákat, s akik ismerik az egyetemes kultúra értékeit, tehát a partikularitást az egyetemesség nyelvén képesek megfogalmazni. Szó sincs itt „planetáris érdekekről” (Gáll Ernő), hanem a planetáris nyelven beszélő intézményekről, amelyek az emberiség nevében szólnak, és az emberiségről, amely planetárisan átadta társadalmiságát — amely emberré tette őt, Marx szerint — azoknak az intézményeknek, amelyek jobban ismerik valódi érdekeit, mint ő maga. Ennek megértése, elemzése, teoretikus szintre való emelése az a nagy esély, az a bizonyos történelmi sansz, amely a fiatalok számára biztosítja az elméleti továbblépés lehetőségét. Vagy kihasználják (vagy ki tudják használni); vagy nem. Ez már tehetség, műveltség és kitartó munka kéré-

dése, s persze generációs kérdés is: Molnár Gusztáv eddigi írásaiból az tűnik ki, hogy tudatosította esélyeit, ahogy Tamás Gáspár Miklós, Ágoston Vilmos, Aradi József, Bálintfi Ottó s néhányan mások is. Sokan nem tudatosították, pedig azonos korosztályhoz tartoznak. Ez is csak azt mutatja, hogy a generáció elsősorban nem korosztály, hanem az azonos törekvéseket képviselők csoportja, azoké, akik bizonyos történelmileg adott lehetőséget felismernek. Ha ez nem sikerül, akkor a generációnak nevezett képződmény egyszerű korosztállyá változik, amely belesimul a megelőző és következő korosztályok képviselte időbeli különbségek világába. Nem mindenki tartozik saját generációjához még akkor sem, ha saját korosztályát képviseli; mint ahogy Gáll Ernő generációja sem képviselte korosztályának minden tagját, de nemzedéke olyan történelmi lehetőséget kapott (népfront, majd 1945—1947), amelynek megfogalmazását el kellett végeznie. Ez megtörtént — úgy-ahogy, de megtörtént, sőt annyira erőteljes generáció volt a Gáll Ernőé, hogy asszimilálni tudta a következő korosztály egy részét is (ehhez tartozom én is), amely generációként már nem is tudta megfogalmazni önmagát. Most új történelmi esély mutatkozik: ezt tudomásul nem venni hiábavalóság volna.

Bretter György

Dénes Sándor: Fém domborítások